

С.В. Капранов

ШКОЛА ХІРАТИ АЦУТАНЕ ТА ЇЇ МІСЦЕ В ІСТОРІЇ КОКУґАКУ

Процеси суспільно-політичної трансформації в Японії у XIX – на поч. XX ст. постійно привертають увагу дослідників, адже досвід модернізації цієї країни є унікальним. Зрозуміти згадані процеси неможливо без урахування трансформацій в ідеології, або ширше – в духовній культурі країни. Серед ідей, що готували й багато в чому визначали хід ключової події в новітній історії Японії – Революції (або Реставрації) Мейдзі¹, – чільне місце належить *кокуґаку* (国学)², напряму філософської думки, що ставив за мету плекання самобутньої японської культури, очищеної від чужоземних впливів. У широкому сенсі слова *кокуґаку* не обмежується філософією – це релігійний, культурний, суспільний і політичний рух, що мав значний вплив на духовне й політичне життя Японії у сер. XIX ст. Достатньо сказати, що загальноприйняті сьогодні погляди на японську культуру, літературу, релігію тощо значною мірою були сформовані саме мислителями *кокуґаку* (*кокуґакуся* 国学者). Якщо ж говорити про історію філософії, то *кокуґаку* – єдина до кінця XIX ст. значна філософська школа у Японії, яка не вкладається в класифікаційну схему “конфуціанство – буддизм”. Шлях до чистої японської культури діячі *кокуґаку* бачили насамперед у вивченні давніх японських текстів, тому вони приділяли багато уваги дослідженню й коментуванню хронік “Кодзікі” та “Ніхон сьокі”, поетичної антології “Манйосю”³ тощо. Деякі з цих текстів, насамперед “Кодзікі”, мали в їхніх очах сакральний статус. Фактично вони формували канон автохтонної японської релігії синто, яку так само прагнули відродити в чистому, первісному вигляді.

Найвідоміші мислителі *кокуґаку* – Када Адзумамамаро 荷田春満 (1669–1736), Камо Мабуці 賀茂真淵 (1697–1769), Мотоорі Норінаґа 本居宣長 (1730–1801) та Хірата Ацутане 平田篤胤 (1776–1843)⁴ – утворю-

ють своєрідний ланцюг передачі вчення “від вчителя до учня” (зазвичай до них додають ще Кейцю 契沖 (1640–1701), якого вважають засновником усього напрямку). Відтак на перший погляд складається враження безперервного розвитку ідей “національної науки” на засадах спадковості. Проте в дійсності рух *кокуґаку* був значно складнішим – кожен зі згаданих мислителів мав багатьох учнів (наприклад, Мотоорі Норінаґа мав наприкінці життя 492 або 511 учнів [Михайлова 1988, 67; Михайлова 1990, 114]), серед яких було чимало значних вчених, що також мали власних учнів; таким чином, у межах “національної науки” виникали окремі школи, між якими були значні розходження в поглядах. Зокрема, прийнято розрізняти школу Мотоорі (*мотоорі-ха* 本居派) та школу Хірати (*хірата-ха* 田派). Водночас із ними існувала окрема “школа Едо” 江戸派⁵. Крім того, японські дослідники відносять Кейцю, Адзумамамаро, Мабуці й Норінаґу (а також їхніх послідовників) до напрямку, який називають “школою свідчень і фактів” (*косьоха* 考証派), і протиставляють йому “школу давнього шляху” (*кодоха* 古道派), тобто школу Хірати. Саме остання і є предметом нашого розгляду в цій статті. Ми спробуємо окреслити її характерні риси й визначити її місце в історії *кокуґаку*.

Наш вибір обумовлений насамперед тим, що *хірата-ха* мала значний вплив на інтелектуальне та духовне життя Японії. Цей вплив, як буде показано нижче, вбачають у надзвичайно широкому спектрі ідейних течій – від “державного синто”⁶ і взагалі офіційного націоналізму першої пол. XX ст. до “сектантського синто”⁷ та “нових релігій”, від окультних вчень до респектабельної академічної етнографії. Водночас не можна не погодитися з думкою, що дослідники – особливо за межами Японії – приділяють цій школі замало уваги [Накорчевский 2002, 247]. Праці Хі-

рати Ацутане практично не перекладалися іноземними мовами, нам відомо лише переклад англійською кількох фрагментів [Hirata 1968] та російською – скорочений переклад однієї з праць [Хирата 2002]. Що ж до його учнів, то можна назвати тільки переклади фрагментів із творів Сато Нобухіро [Sato... 1968] (вони опубліковані у тій самій антології, що й фрагменти творів Хірати).

Дослідники здебільшого розглядають ідеї Хірати у політичній площині. Його вважають одним з ідеологів Реставрації Мейдзі, а також предтечею японського націоналізму [Ishida 1987, 362; Ueda 1987, 369; Дил 1999, 491; Михайлова 1990, 106]. Натомість Нагата Хіросі, аналізуючи вчення Хірати з марксистських позицій, приходить до висновку, що релігійна і політична складові в ньому заважали розвитку одна одній, внаслідок чого “вчення Хірати Ацутане не стало справжньою провідною теорією політичного руху в період Бакумацу – Реставрації Мейдзі, а радше перетворилося не більш ніж у релігійну вивіску цього руху” [Нагата 1991, 332–333]. Окремо слід виділити В.Е. Молодякова, який у своїх цікавих працях розглядає *кокугаку* як “єдине в історії Японії вчення, котре могло претендувати на звання національної ідеї”, а політичну складову його – як профанну похідну від доктрин, сутність яких лежала в духовній площині [Молодяков 1994, 46, 48; Молодяков 1999, 55]. При цьому найвищого злету “національна наука” сягнула, на думку дослідника, у творчості Мотоорі Норінаги, а погляди Ацутане мали ознаки деградації [Молодяков 1994, 48]. А.А. Накорчевський, визнаючи політичне значення ідей Хірати Ацутане, вважає його насамперед релігійним діячем – “ключовою фігурою в історії синто” [Накорчевський 2002, 247] – і містиком, причому наголошує на потребі вивчати саме містичну складову його вчення. По-різному оцінюють дослідники і ступінь оригінальності ідей Ацутане. Наприклад, В.Е. Молодяков стверджує, що “власних, оригінальних ідей у Хірати було відносно небагато: він сам бачив у собі насамперед учня Норінаги, продовжу-

вача і завершувача його праць” [Молодяков 2002, 643]; на противагу цьому А. Накорчевський вважає Хірату “великим новатором”, наголошує на його відмінностях від Норінаги [Накорчевський 2002, 244]. Цей невеликий огляд свідчить, що навколо спадщини Хірати Ацутане та його школи існує ще чимало питань і “білих плям”, які потребують докладнішого вивчення.

Хірату Ацутане зазвичай вважають учнем Мотоорі Норінаги, проте слід зазначити, що у житті контактів між ними не було. У літературі існує деяка розбіжність у датах⁸, проте Коясу Нобукуні, докладно проаналізувавши це питання, показує, що Ацутане познайомився з працями свого вчителя після його смерті. У 1805 р. він став учнем старшого сина Норінаги – Мотоорі Харуніви 本居春庭 (1763–1828), проте вважав себе безпосереднім учнем Норінаги, стверджуючи, що той з’явився йому уві сні й прийняв його до себе в учні [Коясу 1997, 30–33]. Як було вже зазначено, на той час *кокугаку* була вже розвинутим і доволі розгалуженим напрямом – наприклад, сучасниками Хірати були такі видатні представники “країнознавства”, як Бан Нобутомо 伴信友 (1773–1846), Кагава Кагекі 香川景樹 (1768–1843), Тацібана Морібе 橘守部 (1781–1849), які разом із Хіратою називаються “чотири велетні ери Темпо”⁹ [Нагата 1991, 317]. Бан Нобутомо, також “посмертний учень” (没後の門人) Мотоорі Норінаги, був прихильником суворого історико-філологічного підходу до пам’яток давнини, а відтак втілював напрям “школи Мотоорі”, протилежний теологічному напрямку Хірати. Цікавою по статтю був Тацібана Морібе – *кокугакуся*-самоук, що розробив напрям, альтернативний “школі Мотоорі” (він, зокрема, орієнтувався не на “Кодзікі”, а на “Ніхон сьокі”) [Сінто дзітен 1999, 516–517, 527]. Що ж до Кагани Кагекі¹⁰, то він був насамперед поет, проте “країнознавці”, як відомо, надавали поезії великого значення – зокрема, вони вели запеклі суперечки щодо того, яка саме пам’ятка давнини має правити взірцем для сучасників. У цих дискусіях Кагава, критикуючи позицію Камо Мабу-

ці – прихильника “Манйосю”, – відстоював стиль “Кокінсю”¹¹. Відтак вчення Хірати було не єдиним напрямом у сучасній йому “національній науці”, а однією з течій у ній (навіть якщо погодитися з Нагатою Хіросі, що саме світогляд Ацутане був характерний для кокугаку [Нагата 1991, 317]).

Слід зауважити, що значний вплив на Хірату Ацутане мали ідеї іншого учня Норінаги – Хатторі Накацуне¹² 服部中庸 (1757–1824), який спеціалізувався в царині астрономії та науки про календарі, а також розробив оригінальну космологію [Сінто дзітен 1999, 526]. Трактат Хатторі Накацуне “Сандайко” 三大考 (“Роздуми про велику тріаду”) був ґрунтовно прокоментований Хіратою й став основою однієї з його головних праць – “Тама-но міхасіра” 靈能真柱 (“Істинний стовп духу”) [Хірата 1997, 159–261; Хірата 2002; Коясу 1997, 39–58].

Хірата Ацутане за сорок років своєї активної діяльності вченого “національної науки” залишив величезну спадщину, досі повністю не вивчену. Вражає також тематичний діапазон його інтересів – від традиційної для кокугаку філології та історії до метрології та агрономії. З огляду на все це тут ми обмежимося загальною характеристикою головних ідей Ацутане, переважно релігійно-філософського плану.

Хірата Ацутане продовжив напрям, закладений Норінагою, – розвиток ідей кокугаку в релігійному напрямі. Тут він зробив радикальний крок: переніс акцент із філології на теологію та космологію. У теологічних побудовах Ацутане є сильна тенденція до монотеїзму або принаймні генотеїзму: він виділяв у пантеоні божеств-камі верховного Бога-Творця (Мусубі-но Оокамі), якого ототожнював із Аме-но мінака-нусі, або Такамі-мусубі-но камі, або з трійцею перших камі, згаданих у космогонії “Кодзікі”¹³. Дослідники вбачають у цьому вплив християнства [Дил 1999, 492–493; Нагата 1991, 318; Ishida 1987, 361–362]. Крім того, Хірата Ацутане наблизив релігію до буденного життя простого люду: звичайна праця землероба, вважав він, повторює акт творення світу і є служінням божествам-камі. Так само

наблизив він до повсякденності й потойбічний світ: духи предків і камі, на думку Ацутане, невидимо існують поруч з нами й можуть впливати на наше життя. Не задовольняючись теоретичними студіями, він невтомно збирав усі факти про зв’язок між нашим (явленим) і потойбічним (прихованим) світом, шукав способів зв’язку з ним, розробляючи “духознавство” (пейтаку 靈学) [Накорчевский 2002, 246; Накорчевский 2003, 364; Walthall 2000, 208; Косінтоно хон 1997, 24–27]. Найбільш відома його праця у цій царині – “Сенкьо ібун” 仙境異聞 (“Незвичайні відомості зі світу святих відлюдників”) [Хірата 1997, 403–453].

Ще одна особливість творів Хірати – виразний японоцентризм. Хоча ця риса випливає із самих засад кокугаку і тому притаманна більшості його представників, у Ацутане вона часом доходить до крайнощів: він стверджує, наприклад, що Японія якісно відрізняється від інших країн, оскільки вона створена (точніше, народжена) богами, а решта світу утворилася з піни; що японський імператор є божественним правителем усього світу; що всі науки і духовні вчення походять з Японії тощо [Михайлова 1990, 105–106; Молодяков 2002, 643; Нагата 1991, 326; Накорчевский 2003, 364–365]. Варто звернути увагу на останню тезу, яка надавала вченню Хірати своєрідного “універсалізму”¹⁴. Мотоорі Норінага стверджував, що лише японці зберегли у чистоті первинну людську природу, “правдиве серце” (магокоро 真心), здатне відчутти красу світу; відтак для нього “японське серце” було тотожне нормальній загальнолюдській природі [Михайлова 1988, 104–105, 109–114]. У цьому також можна побачити певний універсалізм, проте зовсім іншого роду: для Норінаги всі люди сутнісно однакові, а для Ацутане японці за походженням вищі за інших.

З усього вищезгаданого випливає політична доктрина Ацутане, яка зводиться до теократичної абсолютної монархії: абсолютна влада імператора обумовлена його божественним походженням і місією, яку на нього поклали камі [Дил 1999,

492; Ishida 1987, 362]. Проте, як зазначає В. Молодяков, спочатку Хірата демонстрував лояльність до сьогунату та намагався здобути прихильність влади і лише потім почав висувати ідеї повернення всієї повноти влади імператору, та й то обережно [Молодяков 2002, 644–645]. Відтак монархічна ідея у працях Ацутане не могла розгорнутися повністю; проте, безперечно, він дав імпульс, розвинутий далі учнями й послідовниками.

Перші учні у Хірати почали з'являтися невдовзі по тому, як він сам отримав офіційний статус учня “школи Мотоорі”; так, Окуні Такамаса 大國隆正 (1792–1871) став учнем Хірати у 1807 р. Проте, проаналізувавши дані, наведені в [Сінто дзітен 1999, 398, 502], ми прийшли до висновку, що більшість відомих послідовників прийшли до Ацутане пізніше – у 1820-ті – 1830-ті роки, відтак до цього періоду і слід відносити формування школи Хірати. Варто зазначити, що воно не закінчилося зі смертю патріарха; у 1840-ві – 1860-ті рр. у нього з'явилася низка визначних “посмертних учнів”, серед них – Яно Харуміці 矢野玄道 (1823–1887), який завершив капітальну працю свого вчителя – “Косіден” (古史伝, “Переказ про стародавню історію”, 1886).

Ацутане свідомо приділяв велику увагу поширенню свого вчення. У цьому він наслідував свого вчителя Мотоорі Норінагу¹⁵. З цією метою Хірата писав спеціальні книги простою, наближеною до розмовної мовою (проте не спрощені за змістом – однією з них була згадана вище “Тамано міхасіра”) [Михайлова 1990, 109–110; Нагата 1991, 396]. Книжки видавалися ксилографічним друком (коштом спонсорів із числа учнів або прихильників). Ця діяльність приносила належні плоди. Кількісні характеристики “школи Хірати” наводить Ю.Д. Михайлова, посилаючись на Іто Тасабуру: “У період розквіту діяльності Ацутане до його школи щорічно вступало близько 50 осіб. Всього в Ацутане було 550 учнів. Після смерті вченого до школи вступило 3763 особи¹⁶. Характерно, що найбільший приплив спостерігався в роки Революції Мейдзі: у 1867 р. – 243,

у 1868 р. – 981, у 1869 р. – 723 особи” [Михайлова 1990, 109]. Цікаво, що спроби Ацутане поширювати свої ідеї серед самураїв успіху майже не мали; більшість його учнів походили із сільської верхівки: вейтів, лікарів, заможних селян тощо [Михайлова 1990, 108].

Проте чи не найбільший політичний успіх “школи Хірати” був здобутий вихідцем із самурайського стану. Це був один з перших учнів Ацутане – згаданий вище Окуні Такамаса. Саме йому, як вважають, належить класична формула канону “національної науки” – “чотири великі мужі кокутаку” (Када Адзумамамаро, Камо Мабуці, Мотоорі Норінага та Хірата Ацутане), – згадана на початку статті. Окуні відстоював ідею зверхності японського імператора над усіма монархами світу, водночас виступав (ще до 1868 р.) за відкритість країни для іноземців – він сподівався, що божественна харизма *тенно* спонукає всі країни “поклонитися йому... як імператору всієї землі”¹⁷ [Нагата 1991, 378–380]. Крім того, він займався езотеричними науками – мантикою, символізмом звуків і літер тощо [Косінто-но хон 1997, 199]. Це не заважало Окуні бути прихильником засвоєння західної науки, з якою він познайомився у Нагасакі у 1818 р.

Але головні досягнення Окуні Такамаси пов'язані з педагогічною та політичною кар'єрою. Він спромігся здобути прихильність володаря його рідного князівства Цувано¹⁸ – Камеї Коремі 亀井茲監 (1825–1885), і навіть став його вчителем (ще одним вчителем Камеї був Ока Кумаомі 岡熊臣 (1783–1851), *кокутакуся* з кола Хірати). Відтак Окуні створив власну школу “національної науки”, яка отримала назву “школа Цувано” (津和野派) і яку японські дослідники протиставляють “ортодоксальній лінії” школи Хірати (平田派直系) [Сінто дзітен 1999, 442–443]. Серед учнів Такамаси був самурай із Цувано на ім'я Фукуба Йосісідзу¹⁹ 福羽美静 (1831–1907), який згодом також став відомим “країнознавцем”. Після Реставрації Мейдзі Окуні Такамаса, Камеї Коремі та Фукуба Йосісідзу зайняли високі посади, які дозволяли

їм значною мірою формувати релігійну політику уряду (докладніше див.: [Breen 2000]). Відтак саме з ними в першу чергу пов'язаний вплив “школи Хірати” на державну ідеологію в перші роки Мейдзі.

У царині філософської думки найвідомішим учнем Ацутане слід, певне, визнати Сато Нобухіро 佐藤信淵 (1769–1850). Він «увійшов до брами» свого вчителя у 1815 р. Найбільше згадують його соціально-економічну й політичну теорію, яку характеризують як “державний соціалізм”, “тоталітарний націоналізм” тощо [Молодяков 2002, 646; Сінто дзітен 1999, 512]. Докладний аналіз його поглядів у цій царині дає Нагата Хіросі [Нагата 1991, 361–369] (фрагменти текстів в англ. перекладі див.: [Sato... 1968]). Проте його спадщина далеко не вичерпується політикою та економікою. Сато Нобухіро був ученим-енциклопедистом, добре знайомим з європейською наукою (астрономією, географією тощо), спираючись на яку він розвивав космологічні та теологічні ідеї Хірати [Коясу 1997, 63–74]. Цьому присвячена його праця “Йодзокаікурон” 鎔造化育論 (“Міркування про формування і плекання [Всесвіту]”) [Сато 1997]. Розвиваючи монотеїстичні тенденції вчення Хірати, він вважав рушійною силою розвитку всього суцього творчу силу (*мусубі 結ぶ*) трансцендентного божества Аме-но мінака-нусі. Вчення Хірати про “унікальну божественну сутність” Японії також знайшло продовження у працях Сато [Косінто-но хон 1997, 28–29].

Прийомний син Ацутане – Хірата Канетане 平田鉄胤 (1799–1880) перетворив школу Хірати на справжню релігійну організацію: він запровадив спеціальну процедуру вступу, розробив присягу для неофітів, організував мережу осередків, систему поширення літератури тощо. Водночас саме Канетане розпочав свого роду цензуру ідей вчителя, відмовляючись давати учням ті праці Ацутане, що містять окульти або містичні ідеї [Walthall 2000, 207–208].

Обсяг цієї статті не дозволяє нам давати навіть стислі характеристики усіх видатних учнів Хірати Ацутане; власне, це і

не входить до її завдань. Тому ми обмежимося лише наведеними вище прикладами найбільш яскравих представників школи. А. Накорчевський вважає, що після Ацутане його школа розділилася на два потоки, часом химерно переплетені, та все ж самостійні: “екзотеричний”, орієнтований на відродження синто як панівної релігії, практичного шляху життя для кожного японця, й “езотеричний”, спрямований на спілкування з “прихованим світом” духів і богів методами *рейтаку*. “Екзотерики”, поєднавши пізніше ідеї Норінаги й Ацутане з конфуціанською думкою школи Міто²⁰, стали важливою силою руху за повернення всієї влади імператору, що призвів до Реставрації Мейдзі. “Езотерична” ж гілка вчення Ацутане стала провідним чинником в “окультному” світі Японії [Накорчевський 2003, 364].

Як було зазначено вище, ідеологами релігійної реформи Мейдзі були учень Ацутане Окуні Такамаса та його послідовники – Камей Коремі та Фукуба Йосісідзу. Проте серед їхніх опонентів були не лише провідники «старих» синтоських шкіл, а й деякі учні Ацутане, як-от Токойо Нагатане 常世長胤 (1832–1886). Крім того, реалізація ідей Такамаси та його учнів була значно «відкорегована» бюрократами, серед яких були радикальні антибуддисти і прибічники запровадження синто як єдиної державної релігії [Breen 2000]. Згодом прибічникам ідеї “синто як державної релігії” довелося зіткнутися із сильною опозицією з боку буддистів. Боротьба різних течій врешті-решт закінчилася відмовою від радикальних ідей, проголошених послідовниками Хірати (деякі з них, як-от Яно Харуміці, навіть були піддані репресіям). Було знайдено компроміс, ознаменований прийняттям конституції Мейдзі (1889) та імператорським рескриптом про освіту (1890) і виражений у “двоповерховій” конструкції: проголошення свободи віровизнань та відокремлення держави від релігії, з одного боку, та затвердження державного “нерелігійного” культу у вигляді *кокка сінто*.

Містико-езотеричні ідеї Хірати Ацутане мали значний вплив на подальший

розвиток відповідного напрямку в синто. У колі послідовників Ацутане склалося уявлення про “стародавнє синто” (*косінто* 古神道) як систему психотехнік (*кісін* 精神, *цінкон* 鎮魂²¹), мантичних практик, містичне тлумачення звуків і букв тощо. Витіснені з “державного синто”, яке зводилося до системи офіційних ритуалів, містико-езотеричні аспекти синто стали основою діяльності таємних товариств, окремі з яких пізніше перетворилися на “нові релігії”. Доволі великий матеріал з цієї теми зібраний у [Косінто-но хон 1997]. Наведемо декілька прикладів. Так, Хонда Цікацу 本田親徳 (1822–1889)²², попри всю свою критику поглядів Хірати, на практиці розвивав деякі ідеї його самого та його учня Саго Нобухіро. На погляди Міядзі Суйї 宮地水位 (1862–1904) справила вплив концепція Хірати Ацутане про паралельне існування двох світів – явного та прихованого. Останній перетворився у вченні Міядзі на цілу систему світів, куди можна потрапити з допомогою шаманської магії. Окремий і цікавий випадок – Такеуці Кійомаро 竹内巨磨 (1875–1965), публікатор і коментатор “Документів Такеуці” (які нині вважаються підробкою), де викладена “найдавніша” історія Японії, “замовчана” у “Кодзікі” та “Ніхон сьокі”. Хоча Такеуці не посилався на Хірату, ідеї останнього про те, що Японія нібито була джерелом усіх релігій і філософських вчень світу, взагалі всієї цивілізації, дуже перегукуються зі змістом “Документів”.

Відокремлення державного культу (*кокка сінто*) від усіх інших аспектів синто призвело також до формування окремих релігійних конфесій на основі синто (*кьоха сінто* 教派神道). На формування деяких з них вплинули ідеї Хірати та його школи. Наприклад, Сісіно Накаба 宍野半 (1844–1884), учень Хірати Канетане, реформував культ гори Фудзі й на його основі створив одну з конфесій *кьоха сінто* – Фусоко 扶桑教 (“Вчення священної шовковиці”) [Синто дзітен 1999, 514].

Проте ідейна спадщина школи Хірати вплинула не лише на політичну чи релігійно-містичну сфери, а й на академіч-

ну науку. Саме в наукових колах виник рух за відродження й оновлення “національної науки” – “нова кокугаку” (*сінкокугаку* 新国学). Його інтелектуальним центром став журнал з однойменною назвою, який почав виходити з 1896 р. при університеті Кокугакуїн²³. Лідерами цього напрямку були видатні вчені – засновник японської етнографії Янагіта Куніо 柳田国男 (1875–1962) та його послідовник Орікуці Сінобу 折口信夫 (1887–1953). Вони негативно ставилися до “державного синто”, як до штучного конструкта, запровадження якого завдало втрат традиційній культурі. Головна ідея “нових країнознавців” полягала в необхідності вивчати живу традицію – народні вірування, а не лише стародавні літературні пам’ятки. Збирання Хіратою Ацутане переказів про контакти з потойбічним світом було переосмислено – тепер у ньому вбачали зародок етнографічних досліджень. Втім, до спадщини Хірати “нові країнознавці” ставилися неоднозначно: якщо Орікуці вважав себе продовжувачем його справи, то Янагіта критикував погляди Ацутане. Однак на обох учених мала вплив ідея, сформована у школі Хірати, – що народні вірування зберігають елементи чистого, не спотвореного чужоземними впливами стародавнього синто [Молодяков 2002, 672–675, 680–683; Накорчевский 2003, 402–405; Сінто дзітен 1999, 400–401; Kamata 2000, 302–303, 314–315]. Слід, проте, пам’ятати, що діячі “нової національної науки” не прагнули стати ані релігійними, ані політичними реформаторами – вони лишалися в межах науки у сучасному розумінні слова.

Рух *кокугаку*, з одного боку, можна розглядати як прояв універсальної ідеї “повернення до джерел”. У цьому сенсі “національна наука” має численні аналоги як у сучасних їй японській і китайській культурах – “давню науку” Огю Сорая 荻生徂徠 (1666–1728) та Іто Дзінсяя 伊藤仁斎 (1627–1705), “просте вчення” китайських конфуціанців, рух за відновлення вінаї в японському буддизмі²⁴, – так і в інших культурах – прагнення деяких протестантських сект повернутися до первісного

християнства, рух салафітів в ісламі тощо. Як показав М. Еліаде, в основі таких рухів лежить уявлення (зазвичай несвідоме) про можливість “нового народження” в разі повернення до “початку часу”, набуття нових сил і зцілення від хвороб (див., наприклад: [Еліаде 1995; Еліаде 2006, 99–142]). У *кокугаку*, зокрема у Хірати Ацутане, ця тенденція особливо яскраво виражена, оскільки йдеться про повернення до “доби Богів” – міфічного “золотого віку”. З другого боку, проте, рух кокугаку виявляє специфічні риси: він знаменував собою пробудження національної свідомості японців, або ж, так би мовити, звернення “японського духу” до самого себе. У цьому плані цей напрям думки не має аналогів не лише у Японії, а й в усьому Східноазійському регіоні.

До цього слід додати ще одне зауваження. Рух *кокугаку* був породженням і органічною частиною інтелектуальної культури доби Токугава, з її традиціями герменевтики класичних текстів, передачею знання від вчителя до учня, розумінням “науки” (学) як особистого “шляху” (道) і – last but not least – особливим ставленням до поезії. В умовах модернізованої японської культури цей рух не міг продовжувати існувати у старих формах.

Школа Хірати Ацутане, з одного боку, є, безперечно, найбільш пізньою й останньою фазою розвитку ідей *кокугаку*. Як така вона носить усі ознаки вичерпання цього руху: (1) звернення до праджерел

японської культури й прагнення до її очищення від чужоземних впливів через ідею “японського серця” як тотожного “природному людському серцю” завершилися у Хірати твердженням про походження всієї людської цивілізації від японців, отже, коло герменевтики японської культури, розпочате Кейцю, замкнулося; (2) у школі Хірати ідея *кокугаку* виходить за власні межі – зі сфери екзегетики класичних текстів у містику та політику. Не випадково, що саме школа Хірати відіграла важливу роль у Революції-Реставрації Мейдзі; перші двадцять років нової епохи були спробою втілити в життя програму, засади якої закладали засновники *кокугаку*. Не виглядає таким уже парадоксальним, що рух, спрямований на “вигнання варварів”, призвів до вестернізації, прагнення відродити “золотий вік” давнини – до модернізації. Можна сказати, що тут повторилася внутрішня логіка самої *кокугаку*, завершеної школою Хірати. З другого боку, однак, не можна не побачити суттєвого розриву між школою Хірати і всією попередньою традицією *кокугаку*. Відтак нам видається виправданою оцінка Хірати Ацутане як великого релігійного реформатора.

Вичерпавши в собі ідеї *кокугаку*, школа Хірати, проте, не зникла безслідно – вона розпорошила свої ідеї, яким уже неможливо було триматися в межах однієї школи-думки. Ці ідеї запліднили політичні, релігійні, містичні й наукові напрями. Але це вже була не “національна наука” – *не кокугаку*.

¹ Япон. Мейдзі Ісін 明治維新 (1868 р.) – політичний переворот, внаслідок якого було скасовано сьогунат Токугава і проголошено абсолютну монархію. Термін *ісін* 維新 (“оновлення, відновлення”) запозичений з китайської класики. У західній та російській літературі Мейдзі Ісін називають Реставрацією Мейдзі або Революцією Мейдзі – залежно від інтерпретації цієї події.

² Слово *кокугаку* 国学 – багатозначне: його можна перекладати як “вивчення (цієї) країни”, “країнознавство” (тобто *японознавство*); з другого боку, можна перекладати як “наука (цієї) країни”, тобто “японська наука” тощо. Друге значення лягло в основу загальноновживаних перекладів (на наш погляд, недосконалих): в англійській літературі – “National Learning”, у російській – “национальная наука”. Докладніше про історію терміна *кокугаку* та його синоніми див.: [Михайлова 1988, 149; Сінто дзітен 1999, 397].

³ “Кодзікі” 古事記 (“Записи про події давнини”) та “Ніхон сьокі” 日本書紀 (“Аннали Японії”) – хроніки, укладені у VIII ст., які містять значний міфологічний матеріал. “Манійосю” 万葉集 (“Збірка міриад листків”) – поетична антологія VIII ст.

⁴ Японські імена у статті наводяться згідно з прийнятим у Японії порядком (спочатку прізвище, потім ім'я); читання імен вивірене за [Сінто дзѳен 1999; Мацумура 1989]. Українська транслітерація японських слів і власних імен – за М. Федоришиним [1994]. Подовження голосних для спрощення не показано.

⁵ “Школу Едо” заснували у II пол. XVIII ст. у м. Едо (нині Токіо) учні Камо Мабуці – Мурата Харумі 村田春海 (1746–1811) та Каго Цікаге 加藤千蔭 (1735–1808). Вони критикували релігійні погляди Мотоорі Норінагі.

⁶ Япон. *кокка сінто* 国家神道 – державний культ Японії у 1868–1945 рр., створений на основі сінто в інтерпретації *кокутаку*. Офіційно релігією не вважався. Докладніше див.: [Sakamoto 2000].

⁷ “Сектантський сінто” – загальноприйнятий (хоча неточний) переклад японського терміна *кьоха сінто* 教派神道, яким позначали у 1868–1945 рр. усі офіційно визнані течії сінто, що опинилися поза межами державного культу. За традицією деякі релігійні групи використовують його досі. А.А. Накорчевський пропонує перекладати *кьоха сінто* як “сінто конфесій”.

⁸ Пор.: [Накорчевський 2003, 363; Дил 1999, 490; Ueda 1987, 368–369].

⁹ Ера Темпо 天保 – за традиційним японським літочисленням 1830–1843 рр.

¹⁰ У російському перекладі книги Нагати – *Кагава Кзйджю*.

¹¹ “Кокінсю”, або “Кокінвакасю”, 古今和歌集 (“Збірка старих і нових японських пісень”) – поетична антологія, укладена 905 р. н.е. Українською мовою перекладена І.П. Бондаренком. “Мужній” стиль “Манійосю” протиставляли “жіночному” стилю “Кокінсю”. Докладніше про поетологічні дискусії у *кокутаку* див.: [Нагата 1991, 187–188, 216–218, 223–224; Михайлова 1988, 31–42, 55–56].

¹² У російському перекладі книги Нагати – *Хамторі Тюё*.

¹³ На початку космогонічного міфу, згідно з “Кодзікі”, з’явилися троє небесних камі – Аме-но мінака-нусі-но камі (“Бог-Володар священного центру Небес”), Така-мі-мусубі-камі (“Бог високого священного творіння”) і Камі-мусубі-камі (“Бог божественного творіння”) [Кодзика 1994, 38]. Ієрогліфічне написання теонімів сінто має багато варіантів, тому ми його тут не наводимо.

¹⁴ Саме це пояснює відносну толерантність, з якою Хірата Ацутане ставився до європейської науки, і той факт, що він не закликав до “вигнання чужинців”. Див.: [Нагата 1991, 328–329].

¹⁵ Про діяльність Норінагі, спрямовану на поширення свого вчення, див.: [Михайлова 1988, 67–70].

¹⁶ На жаль, дослідниця не пояснює, чи входять до цього числа лише “посмертні учні” самого Ацутане, чи також учні його учнів.

¹⁷ У цьому твердженні легко впізнати конфуціанську концепцію досконаломудрого монарха, проте джерело харизми тут не “мандат Неба”, забезпечений доброчесністю, а божественне походження.

¹⁸ Розташовувалося на території сучасної префектури Сімане.

¹⁹ У Дж. Бріна [Breen 2000] його ім’я транслітеровано як Fukuba Bisei.

²⁰ Школа Міто (*міто-таку* 水戸学) – конфуціанська школа, що виникла і розвивалася у князівстві Міто (сучасна преф. Ібаракі) у XVII–XIX ст. Досліджувала історію Японії. Розробляла ідеї “пошани до імператора і вигнання варварів”.

²¹ Про ці психотехніки див. докладніше: [Капранов 2007; Накорчевський 2003, 376–383].

²² Докладніше про нього: [Накорчевський 2003, 369–387].

²³ Університет Кокугакуїн 国学院 засновано 1882 р. як осередок вивчення сінто та традиційної японської культури. Розташований у Токіо.

²⁴ “Давня наука” (*когаку* 古学) – напрям у японському конфуціанстві, прихильники якого прагнули повернутися до первинного конфуціанства часів Конфуція. “Просте вчення” (кит. *пу сюе* 樸学) – аналогічний “давній науці” напрям у китайському конфуціанстві XVII–XVIII ст. Рух за відновлення *вінаї* (чернецького статуту) виник у XVII ст. в японських буддистських школах Тендай 天台 та Сінгон 真言. Його прихильники прагнули повернутися до чистого вчення Будди, для чого, зокрема, вивчали санскрит.

ЛІТЕРАТУРА

- Дил У.Э. Хирата Ацутанэ // **Великие мыслители Востока**. Москва, 1999.
- Капранов С.В. Психотехніка та містичний досвід у синто: до питання про типологію // **Східний світ**, 2007, №3.
- Кодзики – записки о деяниях древности** / Пер. и коммент. Е.М. Пинус. Санкт-Петербург, 1993.
- Михайлова Ю.Д. Мотоори Норинага и “школа национальных наук” // **Из истории общественной мысли Японии XVII–XIX вв.** Москва, 1990.
- Михайлова Ю.Д. **Мотоори Норинага: жизнь и творчество (из истории общественной мысли Японии XVIII в.)**. Москва, 1988.
- Молодяков В.Э. «Школа национальных наук» и формирование японской идеи // **Восток**, 1994, №3.
- Молодяков В.Э. **Консервативная революция в Японии: идеология и политика**. Москва, 1999.
- Молодяков В.Э. Синто и японская мысль // **Синто – путь японских богов. Т. I. Очерки по истории синто**. Санкт-Петербург, 2002.
- Нагата Хироси. **История философской мысли Японии**. Москва, 1991.
- Накорчевский А.А. Синто в эпоху Токугава // **Синто – путь японских богов. Т. I. Очерки по истории синто**. Санкт-Петербург, 2002.
- Накорчевский А.А. **Синто**. Санкт-Петербург, 2003.
- Федоришин М. **Українська транскрипція японської мови**. Львів, 1994.
- Хирата Ацутанэ. Истинный священный столп духа / Пер. В.П. Мазурика // **Синто – путь японских богов. Т. II. Тексты синто**. Санкт-Петербург, 2002.
- Элиаде М. **Аспекты мифа**. Москва, 1995.
- Элиаде М. **Ностальгия по истокам**. Москва, 2006.
- Breen J. Ideologues, bureaucrats and priests: on ‘Shinto’ and ‘Buddhism’ in early Meiji Japan // **Shinto in History: Ways of the Kami**. London, 2000.
- Hirata Atsutane. On Japanese Learning (etc.) // **Sources of Japanese Tradition**. Vol. II. New York and London, 1968.
- Ishida Ichiro. Kokugaku // **ER**, vol. 8, 1987.
- Kamata Toji. The disfiguring of nativism: Hirata Atsutane and Orikuchi Shinobu // **Shinto in History: Ways of the Kami**. London, 2000.
- Sakamoto Koremaru. The structure of state Shinto: its creation, development and demise // **Shinto in History: Ways of the Kami**. London, 2000.
- Sato Nobuhiro and Totalitarian Nationalism // **Sources of Japanese Tradition**. Vol. II. New York and London, 1968.
- Ueda Kenji. Hirata Atsutane // **ER**, vol. 6, 1987.
- Walthall A. Nativism as a social movement: Katagiri Harukazu and the Hongaku reisha // **Shinto in History: Ways of the Kami**. London, 2000.
- Косинто-но хон** 古神道の本。東京, 1997.
- Коясу Нобукуні 子安宣邦。平田篤胤の世界//平田篤胤。東京, 1997.
- Мацумура Акіра 松村明。大辞林。東京, 1989.
- Хирата Ацутанэ 平田篤胤。古道大意。靈能真柱。仙境異聞(抄)//平田篤胤。東京, 1997.
- Сато Нобухіро 佐藤信淵。鑄造化育論(抄)//平田篤胤。東京, 1997.
- Синто дзітен** 神道事典。東京, 1999.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ER – Encyclopedia of Religion: in 17 vol. Editor-in-chief M. Eliade. New York, 1987.